

ZADOVOLJNI KAO PRASCI

U ljudskim okvirima svako nerazumijevanje pretpostavlja ustanovit misterij: tko nije zastao pred tajnom Sv. Trojstva ili marksističkim tajnama? Sagledani iz tog kuta, ma kako se nama Hrvatima inače činilo, Hrvati su često prava enigma: svijet ih rijetko razumije ili uopće ne razumije. Tako nekako barem tvrde sami Hrvati: danas češće nego, recimo, prije pet, i možda rjeđe nego prije deset ili trideset godina. U svakom slučaju, čini se da svijet, osim što je dokazano i neosporno himben, nikako ne uspijeva prozrijeti plemenitu hrvatsku dušu. Nikako dokraja. Jer, uvijek ponovno, čini se nekako da smo mi neka vrsta tajne sa sedam pečata, nepostojeći logaritam u nizu, radikalna suprotnost varijabilne geometrije.

U tom nerazumijevanju prošli su i prolaze cijeli životi. Bile su mi dvadeset i dvije godine kad je poveća grupa Hrvata 1962. počinila u Njemačkoj prvi teroristički čin nakon Drugoga svjetskog rata. Ne moram naglašavati da sam se slagao. Ponavljam, bile su mi dvadeset i dvije godine: slagao sam se, ali nisam razumio bivšega visokog dužnosnika ustaškog pokreta koji je u javnom govoru o tom događaju smatrao potrebnim istaknuti da bi Nijemci u osudama tih Hrvata trebali voditi računa o tome tko im je ostao vjeran do kraja rata. Dok sam ga slušao, u meni se ledila krv: moje mladenačko nerazumijevanje proizlazilo je iz činjenice da mi se činilo da Nijemci ni sami ne znaju što bi i kamo bi s Drugim svjetskim ratom i da, barem u tom pogledu, neće i ne mogu mnogo učiniti ni za svoje *vjerne*. Obrana bi trebala počivati na nešto čvršćim temeljima od bilo čije dobre volje i odanosti, mislio sam. I nisam se varao. U osudama se ispostavilo da Nijemci uopće nisu razumjeli stvar. Štoviše, mogu dodati u zagradi, zapravo je bilo najbolje u zatvoru, jer se pokazalo da su

Nijemci bili savršeno nemoćni da na slobodi zaštite živote tih momaka koji su godinama stradali u lepezi od nesreće na poslu do mučke i nasilne smrti. Bilo bi, ipak, pogrešno misliti da ustaški dužnosnik nije znao što govori. Naprotiv, on je to dobro znao, ali ga nitko nije razumio niti ga je, budimo objektivni, bilo tko normalan mogao razumjeti, pa to sigurno nije bila dužnost ni njemačkih demokršćana (o socijaldemokratima i liberalima da i ne govorimo). Dobro. Prijedimo u naše dane.

Složimo li se površno u tome da je cijelo čovječanstvo, vertikalno kroz povijest i horizontalno u prezentu, zapravo i samo jedan jedini čovjek, onda je zapravo sve jasno. Naravno, u onoj mjeri u kojoj je čovjeku uopće nešto jasno. Pa ipak, nas Hrvate i dalje ne razumiju. Do jučer smo to pravdali i mogli pravdati našim podređenim statusom i interesima koji su vrijedili u bipolarnom svijetu. Danas, kad smo samostalni, u bitno promijenjenom svijetu, razumijevanje i nerazumijevanje očito ovisi samo o nama. Osim toga, više zaista ne možemo govoriti o razumijevanju ili nerazumijevanju: svijet nam odobrava ili ne odobrava, daje ili ne daje za pravo. A to je, složimo se još jednom, nešto bitno drugo: više nije riječ o hrvatskim parijama nego o državi; o odnosima među državama. U tom kontekstu volio bih znati postoji li bilo gdje u svijetu hrvatski diplomat koji je uvjerio svoje domaćine da se vlast u Zagrebu ne može predati opoziciji, jer je oporbena koalicija – *neprirodna!*? I to u *politici*, i u zemlji u kojoj je sasvim *prirodno* preko noći postati imućan čovjek od obična vlaja bez kune u džepu? Vjerujte mi, ne zavidim hrvatskoj diplomaciji: nitko je ne razumije.

Odgajan sam da svaka borba za Hrvatsku nužno sadrži u sebi i borbu protiv onoga što smo, kao dio zapadne civilizacije, s prezirom zvali i, nadam se, još zovemo, bizantinizmom. Na nedavno završenu europskom prvenstvu u nogometu imali smo sreću i bili prvi koji su osigurali nastavak natjecanja. Premda nisam veliki poklonik trčanja za loptom, bio sam sretan dijeleći sreću onih Hrvata kojima je do toga stalo. A onda hladni tuš: čisti *bizantinizam* ne samo u odnosu na malu Dansku, nego u odnosu na bilo kakvo poimanje *fair playa* i bilo kakva istinskoga šport-

skog natjecanja. I, molim vas, ne dolazite mi s time da je svijet također sebičan ili da ništa ne razumije. Nije riječ o njemu nego o nama.

Napokon, kad je zbog niza naših propusta odložen naš primitak u Europsko vijeće čuli su se među nama razni glasovi koji su nas uvjeravali i još nas uvjeravaju da to nama nije ni potrebno: eto, mi smo Europa, pa nam Europa i ne treba. Takvo samozadovoljstvo engleski jezik izražava izrekom: *happy like a pig in shit*. Ali nema pravog razloga da ne budemo zadovoljni; možemo, štoviše, odmah u izolacionistički raj Envera Hodže. U tu svrhu ne bi bilo loše da već danas započnemo izgradnjom svojih malih bunkera: dug je put do brojke od šesto tisuća. Ipak, ma što izabrali, ma za što se odlučili, čini mi se da nećemo nikamo dok ne pokušamo razumjeti zašto nas drugi ne razumiju. Možda je sada trenutak.

U međuvremenu ne predlažem samobičevanje ni duhovne vježbe Sv. Ignacija, ali predlažem da svaki od nas, od predsjednika Republike do posljednjega hrvatskog probisvijeta, ponovi više puta dnevno riječi staroga Terencija: *Nostris nosmet poenitet*, mi smo sami vlastita pokora.

CROATIA BY NIGHT

Premda je već postavljeno bezbroj puta, neka mi bude dopušteno da još jednom postavim najvažnije pitanje svakoga zamišljiva opstanka naše hrvatske države: što je njezin strateški cilj koji bi bio dovoljno prepoznatljiv i jasan svim njezinim građanima i, stoga, uporabljiv kao mobilizator i katalizator njihovih energija, projekcija i nadanja? Čini se da je svaki odgovor na to i slična pitanja savršeno beznadan. Sigurno je da ga naša sadašnjost nema i da ga nitko ne nudi i ne daje; sigurno je da takva pitanja u našoj zbilji nasljeđuju šutnju. Jednako je tako sigurno da naša sadašnjost u svom arbitrarnom voluntarizmu jedva da može biti banalnija, iako spremno priznajem da je sva slava u prošlosti, a sva nada u budućnosti, pa prezentu malokad preostaje mnogo više od puke banalnosti. Ali, brate, naša nadmašuje svaku maštu!

Suprotno bilo kakvu ćudoređu, propovijedamo kao da svi skupa nismo smrtni, kao da pred nama stoji zajamčeni *Reich* od tisuću godina, a grabimo kao da ćemo već sutra pakirati kovčege. *Croatia by night*, to je *skyline* švicarskih banaka koje se, usprkos svojoj dokazanoj vulgarnosti, ukazuju svakoj hrvatskoj protuhi kao najljepša i najsigurnija perspektiva od sveopćega potopa naovamo. Naši apsurdni, istodobno, zaustavljaju misao. Istodobno, dok nagovaramo naše izbjegle i prognane da se vraćaju na selo, činimo sve što je u našoj moći da onemogućimo svaku prednost života na selu. Punu godinu dana nakon uspješne vojne akcije pola nam zemlje zijeva prazno, premda svi dobro znamo da ta praznina nije bezazlena i da je odnos ljudi prema zemlji, manje ili više, kao odnos vremena prema prostoru; međuovisnost ne treba dokazivati: gdje nema ljudi, nema ni zemlje. Ili, na svakom koraku, bez ikakva sustezanja i bez ikakva srama, gazimo

temeljna načela našega zajedničkog opstanka samo zbog toga što nam to gaženje osigurava nekakva, bilo kakva, pa i minimalna, osobna zadovoljstva ili materijalnu dobit; na svakom koraku spremno žrtvujemo i narodne probitke i zemlju za svojih »pet minuta«. Najobičniji kriminalni činovi uživaju sva građanska prava, a svaki pokušaj otpora takvim postupcima proglašava se neprijateljskom rabotom i protudomoljubljem. U takvu ozračju, kamo se god okreneš, istina ne znači ništa niti može značiti nešto; isprevrtali smo sve stolove i stolce i sad svijet doživljavamo naglavce. A u okvirima naših flagrantnih laži, razumljivo je, ne može postojati bilo kakav jasno određen cilj. Odatle ovo naše *ad hoc* tapkanje u mraku, i ne samo u političkom smislu; odatle ovo naše nesnalaženje u svijetu i u nama samima — nesposobnost da budemo, koliko možemo, onoliko i ono što jesmo i što bismo zaista mogli biti, ma koliko to bilo skromno. Odlazemo vitalne narodne interese, jer se još nisu poklopili s našim osobnima. A cilj? Kakav cilj, zaboga! *Croatia by night*.

Naravno, ima u svemu tome i nešto drugo. Jasno postavljanje ciljeva, pristupačnih svakom građaninu, zahtijeva od aktera i sasvim određeno, moralno mjerljivo i društveno prihvatljivo, ponašanje. S druge strane, svaka magla na putu u Xanadu ostavlja slobodan prostor djelovanja njezinim nositeljima, jamči arbitrarnost i omogućuje njihov voluntarizam. Svojedobno je Sartre upozorio na odnos između nejasnoće cilja i poživinčenja sredstava: što je cilj nedohvatljiviji, neodređeniji, to je neodređeniji odnos između cilja i sredstava. Samo neovisan i neodređen cilj dopušta *sua sredstva*. I obratno, ciljevi po mjeri čovjeka, u našem slučaju, unutar naših mogućnosti, potreba i zajedničkih želja, nikada se ne utječu neželjenim postupcima. Ukratko, i bez obzira na Sartrea, očito je da se samo legitimni ciljevi služe legitimnim sredstvima. Ne treba posebno naglašavati ni to da je opstanak naše hrvatske države i našega naroda, shvaćena kako hoćete, ali ponajprije u građanskom smislu, jedan od tih neospornih ciljeva ne samo nas samih, nego i svega ljudskoga u svijetu. Prema tome...

I ovo: u svojoj knjizi *Paradoks morala* Vladimir Jankelevitch govori o prozopolepsiji kao o nečemu što svaka etika mora izbjegavati kao temeljno zlo. Oni među nama koji su, za razliku od mene i mojega vjerskog skepticizma, na primjer, preko noći povjerovali u Boga i zaposjeli u svojoj skrušenosti najvidljivije klupe naših posjećenijih crkava, morali bi znati da više novozavjetnih tekstova ne govori ništa drugo nego upozorava da je prozopolepsija (od grč. – *prosopon* – maska) težak grijeh u očima Božjim, jer prihvaća i adaptira jednu od krinki ljudskog identiteta, umjesto da prepoznaje ono što je jedino istinski ljudsko: slobodu koju nikada ne možemo identificirati, a da je ne pretvorimo u mrtvu i bezvrijednu stvar. I obrazine koje danas kruže Hrvatskom kao *džepni* patriotizam i politički nacionalizam nisu drugo doli proizvod te istinske ljudske slobode... I, budući prepoznatljive, utoliko i njezino nijekanje.

P.S. Opet su praznici i nervoza upisivanja. Vrućina. Sedamdeset i dvije godine odgajalo nam se djecu da mrze, podcjenjuju i omalovažavaju sve što se zvalo hrvatsko. S našom pameću i našim sustavom edukacije neplaćanja, plaćanja i (neizbježna) potplaćivanja, treba strahovati da bismo sami mogli odgojiti cijele naraštaje koji će zvati *hrvatsko* sve što budu mrzili, podcjenjivali i omalovažavali.

LJUBAV I DEMOKRACIJA

Već na prvi pogled uočljiva je bitna razlika između demokracije i nacionalizma: u interesnom fokusu demokracije nalazi se pojedinac; u žarištu nacionalizma – kolektiv. Uz tu razliku uočljiva je i druga od podjednake važnosti: demokracija svojim nedostatkom ideologije brani i zastupa neovisnost i slobodu osobe, koju ne valja brkati s pojedincem, a nacionalizam svojom mitologiziranom ideologijom, poput marksističkih doktrina, brani navodne interese i slobodu zajednice, nacije. Ta okolnost, uz vjerske temelje, objašnjava i odnos ljubavi i mržnje između nacionalističkih i komunističkih nazora. U krajnjoj analizi, demokracija zastupa opća i općeprihvatljiva prava čovjeka, a nacionalizam, barem verbalno, zastupa prava krvi, krvnog srodstva i tla. Istinska demokracija s gnušanjem odbija svaki pokušaj mitologiziranja (što znači, na primjer, svega onoga što kod Srba doživljavamo kao najvulgarniju izmišljotinu). Suprotno tome, nacionalizmu je upravo povijesni mit bitno obilježje njegove supstancije. Drugim riječima, nacionalizam je u svom idejnom i ideološkom aspektu, za razliku od demokracije, nemoguć bez stanovite obmane i laži. U neku ruku, nacionalizam je korištenje psihološke potrebe ljudi da nečemu ili nekamo pripadaju, s jedne, i bezočnog uspinjanja po kostima mrtvih, s druge strane. Kad je riječ o velikim, imperijalnim, narodima, onda je Rabindranath Tagore zacijelo u pravu s tvrdnjom da su nacije »sustavi organiziranog egoizma«. Ali mene sada zanimaju samo obmane nacionalističkih proroka na unutarnjem planu, unutar društava u kojima se pojavljuju.

Najprepoznatljivija je među njima da nacionalizam nije ništa drugo nego ljubav prema zemlji u kojoj je čovjek rođen, u kojoj je odrastao ili u kojoj živi; ljubav prema njezinim tradicijama, običa-

jima, jeziku itd. Ta zbrka između legitimnog domoljublja i nacionalizma nije slučajna: na taj se način izjednačuje nešto što je dopušteno svim ljudima s ideološkim postavkama jedne manjine. Osim toga, ta zbrka je potrebna da bi se prikrilo pravo narav nacionalizma. Jer, zaista, ne možemo voljeti svoju djecu ili svoje roditelje, a nijekati to isto pravo drugima. U tome se svi ljudi slažu. Ali je, istodobno, također neosporno da je dalek put od ljubavi prema krajoliku ili djeci do nacije. Roditelje i djecu, pa ni krajolik u kojem ćemo biti rođeni ne biramo sami i ne možemo birati, ali nacije, krajolike u kojima ćemo živjeti, jezike itd. možemo i neki ljudi sigurno biraju. Iz toga proizlazi da su nacije konvencionalnije i arbitrarnije. Kad ne bi bilo tako, hrvatski bi narod dobru polovicu svih ljudi na vlasti u današnjoj Hrvatskoj doživljavao kao strance ili polustrance. Iz te činjenice, pak, treba zaključiti da je sama nacija uvijek nešto više od krvnog srodstva i tla; ponajprije i iznad svega kulturna institucija: sveukupnost življenja na nekom mjestu i s nekim ljudima.

Promotren u tim okvirima, nacionalizam nije nikakva teorija o ljubavi ni erotsko ukazanje, nego samo jedna od političkih ideologija koje su izmislili ljudi da bi uspješno provodili svoju volju nad drugim ljudima. Duboko u sebi, nacionalizam je manipulacija domoljubnog osjećaja, koji mu služi kao topovsko meso, s jedinom svrhom da osigura prevlast određene oligarhijske grupe u nekom narodu. Potvrdu za takvu tvrdnju pruža povijest: od 18. stoljeća naovamo opljačkane su, doslovno opljačkane, sve zemlje u kojima je u neko doba vladala ideološka potka nacionalizma. U tom pogledu povijest ne ukazuje i ne može ukazati na bilo kakvu iznimku. Naprotiv, u svojoj knjizi *Nacionalizam, grijешan ili nevin?* (Madrid, 1995), Nicolás López Calera, profesor pravne filozofije u Granadi, s lakoćom inzistira i dokazuje da je koncept *vlasništva* ono što uistinu pulsira pod kožom nacionalističkih sublimacija: ono što je moje to je samo moje, a o onome što pripada drugima možemo razgovarati; dogovoriti ćemo se, ljudi smo. Upravo u tom kontekstu možda nije suvišno napomenuti da i navodno državotvorna (po uspostavi i ozbiljenju države) inteligencija u suvremenoj Hrvatskoj, umjesto da brani

istinske interese svoga naroda, uz puste izljeve svoje ljubavi, najradije govori o svojim skromnim poreznim obvezama. Ne može drukčije, jer je to, i samo to, istinska narav političkog nacionalizma.

Kontrastirana s nacionalizmom, demokracija nije biologija, i nikako zoologija, nego društveni dogovor s jasnim ciljem da se, poštujući prava svakog čovjeka, zadovolje osnovne potrebe što većeg postotka ljudi u zadatom društvu.

N.B. Dok završavam ovaj tekst, HTV još jednom uspješno razbija mentalni ekran hrvatskoga naroda, dočarava mu danajske darove iz Beograda u najboljoj tradiciji *atinskog* duha: srdačno rukovanje gospode Granića i Milutinovića nad piramidom kostiju onih 2 800 Vukovaraca koji su (sjećate li ih se?) svojedobno odvedeni iz svoga grada. Čini se da ništa nije sporno. Hrvatska koja je krvavo platila, i danas plaća, svoje međunarodno priznanje hrli u zagrljaj Miloševićeve Srbije koja, koliko je poznato, nije do sada ispunila ni jedan od uvjeta Badinterove komisije. Mi smo tu da je oslobodimo te obveze. Za uzvrat Srbija će poštivati sve naše, jer je upravo poštovanje jedna od općepoznatih balkanskih vrlina. Uz sve to možda postoji i kakav aneks kao dodatni generator savsko-dunavske magle? Možda bi i Hrvatski sabor mogao nešto reći? Ali sve to nije važno: veselimo se! Ništa nije sporno. Umjesto Srijema ili Boke sporna je samo naša Prevlaka. Ili, kako bi rekao Pierre Laval: »Ja ću činiti dobro svome narodu i protiv njegove volje«.

HRVATSKA KADIONICA

Nikada nisam bio previše sklon terminu *inteligencija*. Premda svi znamo što podrazumijevamo izričući tu riječ, uvijek mi se činilo da, uzeta strogo semantički, od svih drugih pravi budale. Nešto što empirija obilato niječe. Pokušamo li se prisjetiti, naime, svi ćemo se lako složiti da smo u životu sreli više budala među intelektualnim srođnicima nego među daljom rodbinom – u narodu. Rekavši to, ne bih volio da bilo tko pomisli da se odričem riječi ili da sam promijenio stajalište o ljudima riječi i da sada preferiram ljude akcije. Ne. Ljudi akcije, ovisno o akcijama, zaslužuju svako poštovanje, ali okreni ploču kako hoćeš, ljudski glas je temelj svega: vidljiva i nevidljiva. Ništa ne može zamijeniti ni nadoknaditi riječ; njezin kristal ne može raspršiti nikakvo ljudsko djelo. Ali tu negdje vreba i opasnost: riječ odražava ljudsku pamet, a to znači da je glupost uvijek tu i moguća. Kako bi inače bila vječna?

Nisam profesor u Milanu, Sv. Monika nikada nije plakala nada mnom i nemam nikakvih potreba da se ispovijedam; nikada u životu nisam imao političkih ambicija, niti mi je stalo do toga da nekoga vodim. Najčešće ne mogu ni sebe. Ako mi se povjeri posao, nastojat ću ga obaviti kako najbolje znam i mogu. Pazit ću, naravno, da se ne pretrgnem: na taj način održavam stanovitu predaju iz središta svijeta (Mediterrana) i bitno nepravedan pojmovnik o ljudima jedne od naših provincija.

Pa ipak, i premda sve to možemo reći za prosjek ljudskoga roda, neka mi bude dopušteno da dodam da sam od prve istinske svijesti o sebi, dakle ne od jučer ili prekjučer, hrvatsku državu doživljavao, promišljao i želio kao konačnu svrhu svakoga životnog uspjeha. Ona je danas tu i ja uistinu nemam bilo kakvo veliko pravo na tužbu: usprkos svojim biološkim i psihološkim

potrebama koje su, pretpostavljam, slične potrebama drugih ljudi, dakle, normalne, u odnosu na hrvatsku državu, što se mene tiče, mogu mirno i komotno među čemprese. Zacijelo mirnije i komotnije od mojih roditelja i od mojih starih. Čime sam to zaslužio? Ne znam; uvijek sam imao više sreće nego pameti. Jesam li nešto pridonio njezinu ozbiljenju? Ni to ne znam. Sudimo li po vanjskim insignijama današnje vlasti u Hrvatskoj – apsolutno ništa.

Ali, morate mi vjerovati, osim što u tom pogledu dijelim nešto s golemom većinom hrvatskoga naroda, meni apsolutno nije ni stalo do toga da i osobno nešto pridonem obiteljskoj inflaciji insignija. Uostalom, stara je mudrost da je znak uvijek na putu, nikada na prsima. Ako ne vjerujete meni, pitajte hrvatske ratne invalide. A da to nisu isprazne riječi, dokazujem onim što sigurno znam: nema sile teže, nema morskih valova, nema te energije na svijetu koja bi bila jača od udruženoga snopa ljudskih želja.

A to me vraća inteligenciji kao segmentu toga snopa i njezinoj ulozi u tom snopu: kako se ona izražavala u modernitetu i još izražava u okvirima suvremenoga svijeta. S obzirom, pak, na moje dugo izbivanje iz domovine, učinio bi mi nepravdu onaj koji bi mislio da tek sada upoznajem hrvatsku inteligenciju u domovini. Upoznao sam je cijeloga života. Promatrao sam je izdaleka, možda usitnjenu, ali bez ikakvih osobnih računa i natruha što zaklanjaju vid; živio sve njezine ushite i svu njezinu bijedu. Nisam mogao drukčije: neki demon ili osobna izmišljena sablast tjerali su me da upravo te ljude u domovini (i izvan domovine) doživljavam kao cehovsku braću. Ni danas se ne mogu osloboditi toga; u protivnom ne bih ovo ni pisao.

Ali najprije rečenica ili dvije o stidu ili nevinosti. Prvi pojam izražava emociju, drugi spoznajemo. Među živim bićima i jedan i drugi dostupni su samo ljudima. U tom okviru ljudskosti treba utvrditi (ne dokazujući ničim jer nije ni potrebno) da su svi narodi, pa i naš hrvatski, u svojoj biti zapravo beskrajno bestidni i, što treba dodati u istom dahu, paradoksalno, savršeno nevinu. Pojedinaac (nikada i nikako intelektualac, čovjek riječi) to ne može

biti: prijeći ga izbor kao jedini istinski oblik života. Biti povlašten, a inteligencija je uvijek povlaštena, ma kako inače doživljavala sebe, znači i uvijek je značilo prihvatiti i stanovite obveze. To je upravo ono što političari, npr., jednom na vlasti, rado zaboravljaju. Inteligencija je, među ostalim, tu da ih podsjeti. Ako to ne čini, koračamo unatrag prema »animiranom instrumentu«. Problem je u tome da u suvremenu svijetu Aristotel niječe praktičnost: animirani instrumenti ozbiljuju ustajala društva, međusobno isključuju mozak i ruke; Krleža bi rekao: uspostavljaju žabokrečinu.

Cijeli modernitet u svom najdubljem smislu i nije ništa drugo nego međusobno upotpunjavanje renesansnoga praktičnoga duha s mišlju, i obratno. Ali uistinu neovisnih i slobodnih ljudi, barem s aspekta tog upotpunjavanja. Dvjesto tisuća robova na tridesetak tisuća atenskih građana zaista nije trebalo ništa misliti, ali ni građani raditi. Kineska je civilizacija izumila vodenicu, ali je do primjene u zapadnoj civilizaciji nije nikada upotrijebila da bi samljela brašno. Služila joj je za zbrajanje – molitava.

Hrvatski narod imao je sreću ili nesreću (za pravilnu ocjenu nije dovoljan jedan život) da istodobno oblikuje državu i napusti komunizam. Za razliku od ozbiljivanja države, napuštanje komunizma, ideološke potke ljudi, ne ide glatko. Predugo je trajalo da bismo bili imuni. To posebno vrijedi za inteligenciju pa i onda kad se suprotstavljala marksističkoj ideologiji, jer je upravo inteligencija bila i ostala do rasapa poželjan i, prema tome, povlašten dio društva.

Dopuštam, *radnička klasa* rado je plaćala, ali je hrvatska inteligencija, poput inteligencije u svim komunističkim zemljama, također rado naplaćivala. U novim okolnostima to više nije moguće, ali stare navike teško umiru. Uz dodatnu činjenicu da birokracija nije u bitnom ni dotaknuta, te da se oportunistički dio bivšega Saveza komunista preko noći ponovno našao u vladajućoj stranci, čini mi se da upravo u starim navikama treba tražiti uzrok da hrvatsku državu izgrađujemo iznutra kao da je riječ o pučkoškolskoj domaćoj zadaći iz ručnoga rada. A to, uz samovolju koja se s vrha prelijeva na ulicu (što je također tipični pro-

izvod reduciranog marksizma) proizvodi i može proizvoditi samo kaos.

Među građanima današnje Hrvatske kaos se očituje kroz stanovito ukočenje pokreta: nemogućnost normalnog sudjelovanja u djelatnostima društva i državnog aparata; gotovo za sve je potrebna veza, ili barem čuvena komunistička podobnost, koja se *in ultima linea*, opet svodi samo na vezu: od najbliskije krvne do savršeno ravnodušne (kao što je njemačka marka). U slučaju inteligencije, osuđene na promišljanje, kaos s ulice nužno prelazi u glavu, ili pragma i oportunistički zamjenjuju misao. A to znači da se intelektualac odriče sebe: svoje biti; svojega ja. Iz toga se, pak, logičkim postupkom, oduvijek izvodilo ono što zovemo sterilnošću inteligencije.

Kad vam intelektualac, koji se u duši iskreno odrekao Engelsa, i koječega drugoga, koji nema povlastica (pa ni onda kad je akademik), koji osobno ne čini nikakva zla niti ima takve namjere, usprkos svemu tome ipak dokazuje da je u ovom trenutku (marksistički kazano: historijskom času) ovo što imamo, dakle, kaos, najbolji od mogućih svjetova i naših narodnih potreba, onda on, zapravo, propovijeda historijski determinizam. Tragedija je intelektualna, i drukčije, da to ne zna. Jer, sjetite se: ono što smo zvali *staljinizmom* nije bilo ništa drugo nego historijski determinizam kao *znanstveno* opravdanje staroga ruskog despotizma.

Ukratko, nijekanje povijesti u njezinoj osnovi gdje prebiva samo čovjek kao građa i graditelj. U našem slučaju, tragedija se širi ako tome dodate da, primjerice, svi Marune nisu genijalni (vaš sluga sigurno nije), ali, molim vas, to, primjerice, sigurno nisu ni svi Tuđmani, premda se vama može činiti drukčije u ovom povijesnom trenutku. U protivnom, imali bismo također trenutak u kojem bi svi drugi bili obične budale. A tako daleko ne mogu ići čak ni akademici, bez obzira na historijski determinizam, faktor *rH* ili neku drugu biološku datost.

Povlaštenost inteligencije, ma čija bila, proizlazi iz činjenice da nešto duguje narodu iz kojeg potječe. Taj dug, recimo školarinu, može najuspješnije odrediti s ruba vlasti; nikada s pozicija

vlasti, a to znači kroz kritiku i kritičku misao. To joj je osnovna uloga u onih naroda koji su bili sretniji od nas u moderno doba. Što prije to shvati, to će biti bolje i za inteligenciju i za Hrvatsku i za budućnost vladanja u Hrvatskoj. Bude li suprotno, možemo provesti cijele vječnosti uz vlast, ali uz ljude akcije nećemo i ne možemo biti više nego kadionica. A to znači, kako je Ernesto Padilla svojedobno poručio Castru: korak naprijed, dva koraka natrag, ali uvijek plješćuci.

IZMEĐU DVA FRANKFURTA

Knjiga u današnjoj Hrvatskoj vjerojatno dijeli sudbinu knjige u drugim postkomunističkim zemljama. U našem slučaju to znači da je došlo do stanovita rasapa velikih državnih poduzeća bilo zbog njihove nefunkcionalnosti bilo zbog prelaženja u privatne ruke odnosno različita interesa novih vlasnika. Ipak, za razliku od drugih zemalja koje su napustile komunizam, Hrvatska je u međuvremenu također prošla kroz sve strahote Domovinskog rata, što je nedvojbeno utjecalo na njezinu knjišku produkciju u kvantitativnom i kvalitativnom smislu. Razborito je zaključivati da je velik dio tih knjiga imao propagandnu, često *ad hoc*, svrhu i smisao, te da neće i ne može nadživjeti poticaje iz kojih je nastajao. Tu treba izdvojiti velike napore u produkciji knjiga s dokumentarnom i ratnom problematikom koje će sigurno zadržati povijesnu vrijednost.

Kako bilo, činjenica je da je Hrvatska već prošle godine, po broju objavljenih naslova, stigla na prijeratnu razinu iz 1989. Drugim riječima, u Hrvatskoj je između dva Frankfurta objavljeno 3 000 naslova, što za zemlju njezine veličine, koja još osjeća posljedice rata, nije zanemariva brojka. Sasvim je drugo pitanje samih naklada koje su danas sigurno smanjene s obzirom na raspad bivše balkanske tvorevine i njezina tržišta. Drugo je pitanje i što se i kako se objavljuje. Uz knjige koje u komunizmu nisu nailazile na razumijevanje, a koje su nužne bilo kakvoj mladoj demokraciji, i koje, bilo da je riječ o prijevodima sa Zapada ili domaćoj misli, uvijek znače ohrabrenje, nemoguće je također nijekati zbrku i nered koji vladaju na samom tržištu. Naime, novi interesi, neriješena pitanja financiranja u kulturi, pitanje autorskih prava, posebno stranih autora, stare navike s državom na čelu, kao i raspad najvećeg hrvatskog distributera knjige,

zagrebačke kuće »Mladost«, dovode do stanovitog umrtvljenja plasmana knjiga. Dodamo li tome nerijetku nelikvidnost gospodarstva, gdje svatko duguje svakome, dobivamo, manje ili više, potpunu sliku stanja knjige u današnjoj Hrvatskoj. U neku ruku, knjigu je daleko lakše financirati i tiskati, nego distribuirati i naplatiti.

Premda s tugom, treba također naglasiti da je Hrvatska, usprkos početnom nesnalaženju, bolje odgovorila na trenutačne ratne potrebe, nego na polju lijepe književnosti. U tom pogledu, poezija je možda prolazila bolje od proze koja, čini se, iziskuje ne samo veći napor nego i veću distanciju. Ipak, ukoliko želimo završiti optimistički, čini se da u zemlji ne manjka ni volje ni dobrih namjera i da knjiga u Hrvatskoj, kao ni bilo gdje u svijetu, nije doživjela i neće doživjeti tužnu sudbinu brzopletih pretkazanja iz šezdesetih godina. To iz godine u godinu potvrđuje i frankfurtska manifestacija, pa i ovaj hrvatski kamenčić.

VRSTA HRVATSKE TIŠINE

Kad sam se 1990. vratio u Hrvatsku, u raznim razgovorima zastupao sam i branio punu slobodu tiska, odnosno svih oblika pisane riječi. Činio sam to pozivajući se na ugrađenu psihološku potrebu ljudi i zasićenost suvremena svijeta svim vrstama informacija. Temeljni dokaz koji sam koristio mogli bismo uvjetno nazvati efektom tržnice. Kad svi uživaju pravo govora, rezultat je zagrebački Dolac: žamor mnoštva. A žamor je, kako znamo, vrsta tišine, uz bitnu razliku da su ljudi, kao bitno društvena bića, daleko sretniji ako im je dopušteno da slobodno izražavaju svoje misli, svoje potrebe i svoje želje. U stanovitu smislu, izražena je želja pola želje: tako rade kemijski, ili ne znam kakvi, procesi u nama. Na žalost, sudimo li po potonjim događanjima u Hrvatskoj, moje argumentiranje nije mnogo koristilo ni meni osobno ni nikome drugome. Čini se da mi Hrvati imamo neodoljivu potrebu da u očima svijeta budemo ridikuli kad već ne možemo biti originalni: volimo rješavati nepostojeće probleme. Bila riječ o radničkim sindikatima, o vjeronauku u školama ili o slobodi tiska, mi uvijek znamo bolje od ostatka svijeta; u svakom slučaju, od onih koji su davno prošli kroz taj žrvanj. Premda se nije teško dosjetiti odakle nam takvi trećesvjetski porivi, dobra nam je strana da uvijek popuštamo kad smo prisiljeni. Ponašajući se tako, uvijek superiorni svijetu, popuštamo i tamo gdje bismo ipak trebali čvrsto stajati. Ali to je neki drugi dio priče.

U međuvremenu neka mi bude dopušteno da izrazim zadovoljstvo u odnosu na Zakon o priopćavanju; u odnosu na pobjedu razuma. Ma tko stajao iza otklanjanja nekih predloženih nebuloza, zaslužuje i pohvalu i dobre želje. Ali za razliku od te političke kuhinje o kojoj možemo samo nagađati (sve do prisilje-

nosti), u slučaju odluke gospodina Marina Mrčele znamo i njegovo ime i predmet s kojim je bio suočen u svojoj sudnici. Znajući to, mislim, i nije mi teško izreći, da njegova odluka zaslužuje svaku našu pohvalu, a s njom i sâm gospodin Marin Mrčela. Jer, zaista, nisu u pitanju bilo kakve novine, niti su u pitanju moja ili bilo čije taštine. Ulog je znatno veći. Prepoznati ga nije svačija odlika; gospodin Marin Mrčela ima tu odliku. Ne manje hrabri spoznaja da svi Hrvati, ma kako ih inače shvaćali, nisu poltrojni. Kažem, to hrabri i otvara nade da ćemo, usprkos svemu, ipak nešto učiniti sa sobom.

A sada se vratimo na početak: efektu tržnice. To treba učiniti i stoga da se onima, koji bi mogli pomisliti da su bilo zakonom bilo odlukom gospodina Marina Mrčele previše izgubili, ukaže na činjenicu da je njihov gubitak zaista neznatan kao i na to da je današnji svijet daleko složeniji od nostalgije za dobrom starom cenzurom u bilo kojem obliku. Naime, prije oko dvije godine ili nešto manje, francuski romanopisac i svojedobni pokretač revije »Tel Quel« (i samog pokreta *Telquelisme*), Philippe Sollers, postao je još jednom, s kulturnog aspekta, relevantan, i ne samo u odnosu na Francusku. Svojom galskom lucidnošću i logikom koja ne dopušta provale, Sollers se, uzimljući kao pretekst kontroverznog dramatika Jeana Geneta, pozabavio cenzurom. Prema njemu, autodafé, konfiskacije, zabrane, sudovi i skandali u suvremenu svijetu postali su dio pretpovijesti, kad zakon i zakonodavci još nisu shvaćali da se gušenjem, zapravo, podupiralo spoznaje i ciljeve znanja. Danas stvari stoje drukčije: vlasti su spoznale da im više *nije* potrebno ulaziti u dijalektičke raspre s robovima, s obzirom na to da danas mogu istodobno igrati na dvije ploče i zaustaviti svaki diskurs koji izlazi iz norme. Usta su zatvorena prije otvaranja, a tekst ishlapio prije tiskanja. Cenzura je nepotrebna, jer je unaprijed obavljena negacija u živčanom sustavu receptora. Svejedno je tiskamo li blasfemije ili katekizam, jer je rezultat uvijek isti: usko grlo i ravnodušnost. Ako se neposredno kontroliraju fiziologija i mozgovi, zašto se brinuti za knjige? Dovoljno je organizirati nečitanje, oslanjajući se na masovnu prodaju i nemarnu megalomaniju ljudskog narcisa. Kad sve razlike postanu tabu, onda i ljudi postaju PC: politički korektni. A

to znači da odgovaraju potvrdno na pitanje: jeste li dobar psihopat, dobra žena (ili kurva), dobar homoseksualac, dobar bijelac ili dobar crnac. S takvim pojmovima, nastavlja Sollers, unaprijed se uklanjam iz svake debate ljudi kao Genet, Kafka, Platon ili Aristotel, osumnjičeni s nekorektna homoseksualizma.

Sollers smatra, a to je osnovno u njegovoj tezi, da je svaka cenzura savršeno nepotrebna, u društvu u kojem mistifikacija informacija raspršuje rezonanciju ideja. Jeke zaglušuju glasove. Dodamo li tome da su izgubljeni kriteriji (ovdje ispuštam autorova objašnjenja), više se ne usuđujemo razlikovati na skali vrijednosti između, recimo, *Hamleta* i kakve literarne studije o Shakespeareu.

Za naše okolnosti možda nije nezanimljivo da u raznim komentarima svoje teze Sollers misli da ispod površinskih glazura postoji čvrsta analogija između trećesvjetskog fundamentalizma i novih oblika cenzure u takozvanim naprednim zemljama. U oba slučaja, premda različitim sredstvima, postižu se identični rezultati: izopćenje kritike i anulacija kontrasta i sličnih stvari. U tradicionalnim zemljama to se postiže inkvizicijskim zakonima koji reguliraju cenzuru, a u modernim zemljama difuznim zakonom koji je spoznao da se s hipertrofiranim kontrastom sličnosti i nebuloznom skalom vrijednosti, ideje sprečavaju dimnom zavjesom opće tolerancije...

Uzimajući u obzir upravo natuknute ideje, mislim da je politički korektno da hrvatske vlasti prestanu brinuti. Za nešto slično zaista nema razloga. Zagrebački Dolac može sve to uspješno riješiti bez ikakve politike, bez ikakvih društvenih potresa. Ipak, još nam preostaje pitanje zašto se uopće baviti takvim radom, kad se već sutra pretvara samo u još jednu lucidnu iluziju duha? Mislim, ma kako stvari stajale, ma kako zbrkane mogle biti, da je odgovor isti onome koji je vrijedio u posljednje dvije tisuće godina naše civilizacije. A to znači da je dužnost intelektualca da ostavi svjedočanstvo o svojem vremenu, da pokuša sa što više jasnoće analizirati tendencije svoga vremena kao i snage koje stoje iza događanja. Ne može mnogo više, ali i to je dovoljno da bismo uspješno dokazivali da istinski ljudski mozak neće biti ugušen bez obzira na sredstva i metode.

SUTRA JE VEĆ JUČER

U trenutku kad se kritička misao pretvori u teoriju ona prelazi u nihilizam. To se dogodilo marksizmu koji je, za razliku od Nietzscheovih spoznaja, savršeno ignorirao svoju nihilističku komponentu: zbog toga je i mogao postati vjerom milijuna obespravljenih na svijetu. Bez obzira na njegov globalni poraz, on je još u funkciji obespravljenih do kojih, usprkos globalnom selu, misao stiže daleko sporije od vijesti. U neku ruku, s time se također širi provalija između komunikacije i ideja. Kakafonija vijesti ne približuje nego guši ideje: udaljuje mogućnost istinske kritike. A istinska kritika, ukoliko je zaista istinska, uvijek započinje s nebom i od neba. Čovjek stvara vjere i čovjek ih razgrađuje. Bitna okosnica tog oblikovanja vjera oduvijek je bilo vrijeme: iluzija na Istoku, teror na Zapadu. Jer, što je drugo nego teror svako poimanje sutrašnjega dana. Teror i uz omiljenu nadu ljudi da će biti bolje. U komunizmu su cijeli životi otišli na ušće Smrti upravo s tom nadom. Ali svijet bitno nikada nije bio bolji nego što je danas i nikada neće biti bolji. Naše hvatanje za nadu samo je potvrda njegove stalnosti. A njegova je stalnost to što jest. Vjera je opća teorija svijeta, ljudski diskurs: čovjek – oblikovatelj apsurdna.

Zapad je u posljednjih dvjesto godina živio gotovo isključivo s nadom i u nadi. Taj život omogućivao je čvrst koncept linearnog vremena: vremena napretka, jasna slika bolje budućnosti, podjednako u liberalnoj evoluciji i marksističkoj revoluciji. Danas tog svijeta više nema: slupao se o zid svojih nadanja i rasprsnuo kao trula naranča: vjera u neograničene mogućnosti ustupila je mjesto skepticizmu. Sutrašnji dan ne postoji: sve vrijeme koje nam je dano na zemlji prolazi i sadržano je u ovome sada. Taj sada ne zna ništa ni o prošlosti ni o budućnosti. U njemu nema

ničega božanskog: ne treba mu ni pokretač ni utočište. I tu počinju nevolje. Hoćemo li se vratiti grčkoj geometriji ili jednom bogu, ili ćemo ih pokušati integrirati kao što je to učinilo kršćanstvo? Hoćemo li na istok u sferu iluzornoga koncepta? Kamo zapravo idemo, ako je Bog i dalje mrtav, a čovjek jedina realnost? Odatle stiže i kamo bi htio stići? Ta pitanja su u današnjem svijetu savršeno otvorena: nitko ne odgovara, ako odgovori uopće postoje. Sigurno je da ih nitko ne zna i ne nudi.

Ipak, neka iskustva postoje: čovječanstvo nije predalo zaboravu sav svoj dosadašnji hod kroz povijest. Ako je ovo smrt u nekoj točki cikličkog vremena ili njegove spirale, svejedno, ni rađanje ne može biti daleko... Tako je bilo prije. Zašto ne bi bilo i sada? Ma kako slavio sama sebe, čovjek neće promijeniti svijet, ali je uvijek iznalazio način da korigira vlastite zablude: nemoguće situacije i prostore u koje se sam nasukavao. Da bi to bilo moguće, čovjek mora izvršiti radikalnu kritiku pameti, a to znači premjestiti razum na neku drugu točku polazišta.

Prenijeto u naše hrvatske okvire, čini mi se da bi svaka radikalna kritika hrvatske pameti trebala polaziti od taloga bivšega sustava vlasti u hrvatskim glavama. Primjerice, nema toga ni takva hrvatskog interesa ili domoljublja koje može opravdati novu izgradnju stare političke uvjetovanosti ljudskih egzistencija. Svaka podobnost na društvenoj skali proizvodi strah, a strah je oznaka neslobodnih ljudi. Suprotno tom fenomenu, koji je iz dana u dan, čini se, sve jasniji među nama, ono što hrvatski narod danas zaista treba jest puna sloboda kako pojedinca tako i naših ustanova, i to bez obzira govorili o našim ministarstvima ili o kulturnim ustanovama poput Matice hrvatske. Za razliku od slobode, strah nije produktivan. To znade svako dijete koje je raslo u strahu od roditelja. Ustrašeni ljudi stoje, a stajati ukopan u današnjoj Hrvatskoj jednako je priželjkivanju vlastite smrti. S druge strane, kritika hrvatske pameti morala bi jasno isticati da strah nije u generatoru, nego u onima koji ga prihvaćaju: nema toga društvenoga duha koji može slomiti slobodne duše. Ne treba, pak, dokazivati da samo istinska pojedinačna i kolektivna sloboda u današnjoj Hrvatskoj može tu Hrvatsku očuvati i eventualno uvesti u svijet novoga rođenja. Ako ga bude.